

SLOVNÍK ZÁKLADNÍCH POJMŮ

abakus: krycí deska spočívající na hlavici sloupu.

achát: druh polodrahokamu, který se užívá k leštění ploch pokrytých plátkovým zlatem. Speciálně upraveným leštícím achátem restaurátoři docílí vysokého lesku zlaté plochy.

alabastr: typ sádrovce světlé až průsvitné barvy

ambit: křížová chodba v klášterech či kostelech čtvercového půdorysu, která obíhá kolem rajskeho dvora.

anglický dvorek (sklepní světlík): jedná se o prostor, který se nachází před okenním otvorem podzemní místnosti pod úrovní terénu. Anglický dvorek zajišťuje osvětlení podzemního podlaží i jeho větrání.

apsida: termín užívaný pro prostor kněžiště v raně křesťanské a románské architektuře. Pojem byl převzat z antiky. Jedná se o výklenek oválného půdorysu, kde se nacházel hlavní oltář. Od 5. století se apsidy stavěly východním směrem (byly tedy tzv. orientované).

archa (gotická): název je odvozený z latinského slova „*arca*“, tedy skříň či schránka. Jedná se o gotický skříňový oltář s křídly.

archivolty: plastické orámování oblouku arkády či podloubí.

arkády (slepé arkády): pojem pochází ze slova „*arcus*“, což je výraz pro oblouk. V architektuře se jedná o typ oblouku spojující dva sloupy či pilíře, mezi nimiž se nachází volně průchozí prostor. Arkády jsou časté u staveb jako je sala terrena, akvadukty, lodžie, zdi kostela dělicí hlavní a boční lodi apod. Častým typem je taktéž slepá arkáda (arkatura), v tomto případě se jedná o dekorativní architektonický prvek, který stěnu neotvírá, ale pouze zdobí uzavřené zdivo. Arkatura se uplatňovala od antiky až po historizující slohy 19. století.

arkýř: jedná se o výčnělek budovy, díky němuž se rozšířil prostor interiéru. Uvnitř stavby tak tvořil jakýsi výklenek s okny, kde se v období středověku nacházel prevet (záchod) nebo kaple. Od renesance se arkýř stále více uplatňuje u měšťanských domů. Okna arkýře umožňovala výhled do stran a zároveň působila dekorativně. Arkýře se hojně vyskytují v novobaroční architektuře 19. století. V měšťanském prostředí se objevují arkýře o několika patrech.

armatura: zpevnění určité části stavby – nároží či opěrných pilířů. Armatury se užívalo zvláště v období gotiky. Později se armatura napodobovala bosáží či sgrafitem jako forma dekorace.

Art deco: jedná se o umělecký styl dvacátých a třicátých let 20. století, který vznikl ve Francii. Zahrnuje užitý design, architekturu i malířství. Vychází z několika předešlých stylů, zejména však z kubismu a secese. Od secese přebírá zejména dekorativní ornamentálnost, která je však zbavena secesní křivolakosti. Příkladem Art deco architektury v českých zemích je hotel Alcron v Praze.

attika (atika): jedná se o zeď nad hlavní římsou. Výška dosahuje maximálně jedné třetiny z celkové výšky stavby. Attika tak kryje pohled na střechu a zároveň plní zdobnou funkci. Bývá zakončena sochami, cimbuřím, stříškou, obloučky, balustrádou a dalšími dekorativními prvky. Většinou není opatřena okny. Tento prvek se nejčastěji užíval v antice, renesanci, baroku, klasicismu a empíru.

augustiniáni: označení pro několik řeholních řádů, které vyznávají myšlenky sv. Augustina. Kládou důraz na modlitbu, studium a rozjímavý život. Největším konventem augustiniánů v České republice je opatství ve Starém Brně, v Praze se nacházel rozsáhlý augustiniánský konvent na Karlově (dnešní muzeum Policie ČR) nebo na Malé Straně při kostele sv. Tomáše.

balustráda: zábradlí tvořené balustrami (kuželkami). Balustra může mít okrouhlý či čtverhranný tvar. V architektuře existuje také tzv. slepá balustráda, jedná se o iluzi zábradlí s dekorativní funkcí, která je vytvořena jako reliéf, sgrafito či ve štuku.

baroko: umělecký sloh vznikl v 16. století v Itálii, odkud se šířil po celé Evropě. Do českých zemích se dostává po roce 1620 a přetrvává do roku 1750, kdy přechází v ještě zdobnější rokoko. V barokní architektuře lze vysledovat dva základní směry. První z nich vychází více z renesance, vyznačuje se strohým uspořádáním připomínající antiku, druhý směr naopak upřednostňuje pohyb – tedy oblouky, elipsy, kopule. Dalším znakem baroka je úsilí o souměrnost, často se užívá štuků, mramorování a zlacení. K významným památkám barokní architektury se řadí pražské Klementinum, Jezuitská kolej v Kutné Hoře, Invalidovna v Karlíně, Bazilika Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce, kostel Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou či zámek Veltrusy.

bašta (bastion): tímto termínem se označuje část hradebního opevnění v podobě jakési předsunuté věže sloužící k umístění děla, z něhož se zde střílelo. Tvar bašty byl různorodý: okrouhlý, čtverhranný, polygonální. Tento typ opevnění se rozvíjel od renesance

bazilika: pojem lze chápat více směry:

a. V architektuře buď jako pojem užitý poprvé v antickém Řecku, kde se tento termín ujal pro úřední budovu. V antickém Římě se jednalo o soudní síň či tržiště. V raně křesťanském období se však tento pojem vžil pro trojlodní či vícelodní sakrální stavbu, z nichž hlavní loď převyšuje lodi boční. Typickým znakem raně křesťanských bazilik je způsob osvětlení, které je vedené pásem oken převýšené hlavní lodi. Součástí bazilik bývá rozšířené kněžiště, vestavění příčné lodi (transeptu), jakýsi předsíňový prostor (nartex), a vstupní nádvoří (atrium).

b. V kanonickém právu se pojem bazilika užívá od středověku, kdy se tímto označuje čestný titul, jenž se uděluje některým sakrálním stavbám na základě přímého svolení papeže. Od 18. století se rozlišují dva typy: basilica maior (větší) a basilica minor (menší). Titul basilica maior

získaly kostely přímo spojené s osobním působením papeže. V těchto stavbách se tak obvykle nacházel papežský trůn. Titul basilica minor vlastní více sakrálních staveb. Jedná se o místa nacházející se pod přímou patronací papeže. Basilica minor musí pro tento titul splňovat určitá kritéria jako je vhodné prostorové uspořádání, mimořádná umělecká hodnota, vyjimečnost v podobě ostatků svatých či důležitých historických událostí, přítomnost zázračného obrazu apod. Současně zde musí probíhat pravidelné bohoslužby.

bergfried (bergfrít): v překladu do němčiny „samostatně stojící věž“. Jedná se o věž středověkých hradů, které sloužily jako bezpečné útočiště během obléhání. Přístup do věže byl možný pouze padacím mostem nebo po žebříku. Věž stála buď samostatně, jak vyplývá z názvu, nebo byla součástí opevnění.

benediktini: členové jednoho z nejstarších mnišských řádů v Evropě, řádu sv. Benedikta. Do českých zemí přichází již v 10. století. Mottem řádu je slavné „*Ora et labora*“, tedy „*Modli se a pracuj*“. Mezi nejstarší a nejvýznamnější benediktinské kláštery na našem území patří klášter sv. Jiří na Hradě (r. 970), Břevnovský (r.993) nebo Emauzy (1347).

biedermeier: umělecký směr první poloviny 19. století (1830-1850) uplatňující se zejména v měšťanském prostředí u nábytku a módy, proto je biedermeier někdy označován jako měšťanský pozdní empír. Na rozdíl od empíru se však biedermeier vyznačuje menší zdobností a větší mohutností.

biocid: látky užívané k hubení či omezení růstu škodlivých organismů.

bima: vyvýšené místo v synagoze uprostřed hlavní modlitebny. Právě zde se nalézá čtecí stůl, odkud je předčítána Tóra. Zároveň odtud rabín vede svá kázání.

bitumenová stěrka: jedná se o bitumenovou emulzi, složenou z jemných částic asfaltu. Bitumenové stěrky se užívají proti působení vody, k izolaci základů a ochraně proti zemní vlhkosti.

bobrovky: pálená střešní krytina, která se používá zejména v lidové architektuře. Název je odvozen dle oblého tvaru připomínající bobří ocas.

boční loď: vedlejší prostor u vícelodních kostelů. Od hlavní lodi bývá oddělena arkádami se sloupy či pilíři. Dle vztahu boční a hlavní lodi lze rozlišit několik typů kostelů.

a. bazilika: jako bazilika se označují kostely, v nichž je hlavní loď vyšší než lodi boční

b. síňový(halový) kostel: hlavní i boční lodi kostela mají stejnou výšku

c. dvojlodí: o dvojlodní typ kostela se jedná v případě, kdy je výška i šířka dvou lodí stejných parametrů. V této situaci není na místě užívat termínu boční loď

boloňská křída: používá se k přípravě podkladů malby, tmelů či k přípravě polimentů (podkladů pro zlatení plátovým zlatem). Boloňská křída se hojněji užívá již od středověku.

bolus: typ přírodního pigmentu (přírodní hlínky různého původu), který se užíval jako podklad pro malbu, zejména v barokním období. Od 17. století se z bolusu připravoval poliment, tedy podklad pro zlacení plátkovým zlatem. Nejčastějším typem je bolus červený.

Bosí karmelitáni: řád bosých karmelitánů vznikl v polovině 16. století ve Španělsku. Řád se řídí dle řehole sv. Terezie z Ávily. Zajímavostí vztahující se k českým zemím je legenda, podle níž to byla právě sv. Terezie, která původně vlastnila Pražské Jezulátko nacházející se v chrámu Panny Marie Vítězné na Malé Straně. Sošku měla dát své přítelkyni, která ji měla posléze darovat své dceři, aby jí Jezulátko ochraňovalo na dalekých cestách do Prahy.

bronzování: levnější způsob, kterým se nahrazuje zlacení povrchů dekorací v interiéru.

bosáž: jedná se o typ zdobného zdiva, kde se napodobuje vzhled kamenných kvádrů. Napodobenina kvádrů je ve formě vystouplého reliéfu. Bosáže se hojně užívalo zvláště v renesanci.

carrarský mramor: charakteristický typ mramoru z italské oblasti Carrara v Toskánsku, který se vyznačuje bílou barvou a vyváženým rozmístěním žilek.

církevní jurisdikce: právo církevního úřadu posuzovat daný soudní případ. Do působnosti církevní jurisdikce (práva) patřila zejména manželství a rodinné záležitosti.

církevní schizma: odtržení či rozdělení osoby nebo skupiny v církvi. K nejvýznamnějším schizmatům v církevních dějinách patří tzv. Velké schizma, kdy došlo k rozdělení východní a západní církve (r. 1054) nebo tzv. Papežské schizma (v letech 1378-1417), kdy bylo zvoleno více papežů do úřadu.

cisterciáci: stoupenci Cisterciáckého mnišského řádu, jehož historie sahá až k roku 1098, kdy byl opatem Robertem založen první klášter ve francouzském *Citeaux*. *Mezi nejvýznamnější cisterciácké kláštery na našem území patří Porta Coeli u Tišnova, klášter Plasy, Osek, Vyšší Brod, Zbraslav či nejstarší klášter Sedlec.*

cvikly: trojstranná plocha u arkád a portálů, která se nachází mezi dvěma sousedními oblouky a vodorovným svislým orámováním

český dekorativismus/národní styl/rondokubismus/české Art deco: styl, který vznikl po založení Československa v říjnu 1918. Jednalo se o nový specifický styl, který měl zhmotnit a vizualizovat perspektivy nově založeného státu. Styl vycházel z Art deca, lidové architektury a folkloristických tradic. Ústředními barvami tak byla modrá, červená a bílá. Mezi tvůrce českého dekorativismu se řadí Josef Gočár, Pavel Janák či Ladislav Machoň. K ukázkám českého dekorativismu patří Gočárový domky v pražské zoo či Legiobanka Na Poříčí v Praze.

čeští patroni: jedná se o svaté ochránce českých zemí a českého národa. K českým patronům patří Anežka Česká, Cyril a Metoděj, Zikmund, Zdislava, Vojtěch, Ludmila, Jan

Sarkander, Vít, Václav, Radim, Prokop, Kliment, Kosma a Damián, Norbert, Jan Nepomucký a Hedvika Slezská.

dendrochronologie: technika, díky níž je provedena datace dřeva díky analýze letokruhů

detergent: totéž co tenzid, jedná se o chemickou sloučeninu umožňující lepší rozpouštění nečistot. Pojem detergent se spíše užívá pro typ tenzidů, které mají odmašťovací schopnosti.

diecéze/biskupská oblast: správní jednotka církve, v čele stojí biskup. Nižší jednotkou pod diecézí jsou farnosti nebo děkanáty (několik farností). Vyšší jednotkou nad diecézí jsou arcidiecéze. V České republice je celkem šest diecézí: v Českých Budějovicích, Litoměřicích, Hradci Královém, Plzni a diecéze ostravsko-opavská. Arcidiecéze se nacházejí v Praze a Olomouci.

dlažba tzv. vyšehradského typu: románská dlažba objevená v románské rotundě sv. Martina z konce 11. století. Dlažba se vyznačuje reliéfy s motivy gryfa, lva, Nera a sfingy.

dominikáni: řád bratří kazatelů byl založen roku 1215 španělským knězem Domingem de Guzmánem. Hlavním posláním bylo kázat, obracet na pravou víru, zpovídat věřící a těmito prostředky zabráňovat herezi. Hlavní náplní řádu bylo sebevzdělání a šíření vzdělanosti. V Praze lze nalézt dominikánský klášter při kostele sv. Jiljí na Starém Městě.

donjon: jedná se o hradní věž ve středověku, která sloužila obytné funkci. Donjon býval někdy samostatně opevněný a oddělený od ostatních budov. V případě obléhání hradu tak sloužil jako záchranné útočiště obyvatel hradu. Termín donjon a bergfrit je tak někdy užíván pro tentýž typ architektury. Donjon měl nejčastěji čtvercový či oválný půdorys. Přízemí věže se využívalo jako vězení nebo hladomorna.

draperie: dekorativní nařasení šatů, případně závěsu na plastice či v malbě.

dukátové zlato: zlato o ryzosti 23 karátů.

dýha: tenký plát dřeva o mocnosti maximálně kolem půl centimetru, který se užívá k výrobě svrchní části povrchu nábytku, případně překližky. Dýhy často bývají zhotovené ze vzácných dřev jako je mahagon, eben, týk.

dýchování: proces, během něhož se osazují dýhy (slabé desky) na základový dřevěný materiál.

echinus: bochníková část pod abakem, který tvoří společně s abakem dvoudílnou hlavicí sloupu.

email: malířská technika, během níž se barevná či čirá sklovitá hmota nanáší na skleněný, případně kovový, povrch.

empír: též se užívá názvu císařský sloh. Jedná se o umělecký směr, který vznikl ve Francii a intenzivně se rozvíjel zejména za vlády Napoleona Bonaparte (1804-1815). Tento styl dozníval až do poloviny 19. století. Empírem byl v té době inspirován užitý design i architektura. Císařský sloh nastupuje po klasicismu, z něhož programově vychází. Inspiruje se tak římskou a řeckou starověkou architekturou, tedy typickým sloupovým, trojúhelníkovými štíty s reliéfy apod. K

příkladem empírové architektury na našem území patří zámek Kačina, zámek v Dačicích či *budova divadla Hybernia v Praze*.

empora(tribuna/galerie): typ ochozu v kostele, který sloužil k oddělení určité skupiny věřících – například šlechtice od prostého lidu, ženy, jeptišky apod. Empory se zpravidla stavěly do zdí oddělující hlavní a boční loď kostela jako jakýsi střední mezičlánek mezi arkádovými oblouky a horní řadou oken. V architektuře se rozlišují tři typy empor.

a. pravá empora: tento typ má své vlastní patro, tedy strop i podlahu

b. nepravá empora: empora nemá strop, je z ní tudíž vidět přímo do krovu

c. zdánlivá empora: oddělený prostor empory je ve zdivu zdůrazněn, avšak chybí vlastní podlaha

eneolit (chalkolit): období pravěku – doba měděná, která ve střední Evropě probíhala ve 4. a 3. tisíciletí př. n. l.

Etážový štít: Jde o zdivo zakrývající střechu a iluzivně navyšující stavbu. Pokud je štít členěn římsou, jedná se o tzv. etážový štít.

Europa Nostra: mezinárodní federace pro kulturní dědictví, která vznikla v roce 1963. Federace každoročně udílí společně s Evropskou unií Europa Nostra Awards – cenu za nejlepší postupy v oblasti památkové péče. Cenu Europa Nostra získala též společnost GEMA ART GROUP a. s. a to v roce 2002 za příkladné restaurování areálu Valdštejnského paláce v Praze.

fabion(vouta): čtvrtválcový prostor mezi stropem a stěnou.

falc: opevněné sídlo panovníka, jakýsi předstupeň hradu. Jednalo se o sídlo dočasné, které si budoval panovník ve Svaté říši římské v raném středověku. Většinou se zde nachází palác s reprezentativními prostory a zásobárnami.

fazetové sklo: typ skla se specifickým opracováním hrany, které jsou upraveny pod určitým úhlem a poté vyleštěny.

fermež (fermežový nátěr): jedná se o produkt získaný technologickými úpravami lněného oleje za užití oxidu olova a manganu. Fermež se přidává jako přísada do olejových nátěrových barev. Fermež lze dále užít ke zvýšení životnosti a odolnosti dřeva. Dřevo se tak může fermežovat – několikrát po sobě se do dřeva aplikuje horká a poté chladná fermež.

festony: typ dekorativní výzdoby připomínající polověvec. Je složen z drobných lístků, květů či ovoce. Obě strany bývají zakončené mašlí.

fiály: jedná se o štíhlý osmiboký či čtyřboký sloupek, který dekorativně zakončuje pilíře opěrného systému, vimperky, archy (gotické oltáře), chrámové lavice apod. Fiály jsou na hranách zdobeny kraby, vrchol je obvykle zakončen křížovou kytkou a poupětem. Fiály jsou typickou ukázkou gotické architektury.

fládrování: jedná se o zvýraznění přirozeného povrchu dřeva kresbou nebo barvou.

francouzský katedrální typ: jedná se o typ gotické katedrály vyznačující se velkou zdobností. Katedrály francouzského typu mají bohatě zdobené západní průčelí, obvykle s rozetou a dvojicí věží. Portál a tympanon obsahují značné množství figurálních a rostlinných reliéfů. Také opěrný systém je dekorován mnoha kraby, kytkami a poupaty.

františkáni/řád františkánů: stoupeni žebřavého řeholního Řádu menších bratří, který založil sv. František z Assisi roku 1209. V Praze se nachází františkánská farnost při kostele Panny Marie Sněžné.

freska: název je odvozen z italského „*al fresco*“ – čerstvý. Jedná se o nástěnnou malbu do čerstvé (tedy ještě vlhké) omítky. Technika se užívala zejména v renesanci a baroku. Opakem je malba „*al secco*“, v tomto případě se jedná o nástěnnou malbu prováděnou do omítky suché.

fronton: zdobný architektonický prvek zpravidla trojúhelníkového, segmentového či rozeklaného tvaru nad oknem (může se užit i označení suprafenestra) či portálem (supraporta).

funerální umění: umění vztahující se k pohřbívání a smrti, např. plastiky na hrobkách apod.

fungicidy: chemické přípravky používané k hubení plísní a hub. V restaurátorské praxi se fungicidů užívá také jako preventivního prostředku.

funkcionalismus: Architektonický styl kladoucí v první řadě důraz na funkci, ne na formu. Jedná se tak o strohé účelové budovy. Styl se uplatňoval v průběhu dvacátých až sedmdesátých let 20. století. Mezi české architekty funkcionalismu patří Bohuslav Fuchs, Bohumil Sláma nebo Pavel Janák. K typickým funkcionalistickým stavbám u nás patří budova obchodního domu Baťa na Václavském nám., Müllerova vila, budova Českého rozhlasu na Vinohradské třídě, Veletržní palác.

engoba: Barevná povrchová úprava u matných až pololesklých tašek.

generální vikář: Generální vikářství je druhý nejvyšší úřad v římskokatolické diecézi. Generální vikář je přímým zástupcem arcibiskupa ve věcech výkonné moci.

gloriet: Drobná stavba v parku, vyhlídkovém místě, často též v lázních nad léčebnými prameny. Gloriet má kruhový půdorys, je zděný a doplněn sloupovým loubím. Na rozdíl od altánů se zde nachází sochařská výzdoba, která oslavuje určité mytologické či historické hrdinské činy- název „gloriet“ je odvozen od francouzského slova „gloire“ – tedy sláva. K největším a nejznámějším stavbám tohoto druhu bezesporu patří gloriet v parku vídeňského zámku Schönbrunn.

gloriola: Jedná se o typ svatozáře. Svatozáři se rozlišuje několik typů.

gloriola (nimbus): Jedná se světelný kruh kolem hlavy či nad hlavou.

čtvercový nimbus: Svatozář kolem hlavy ve tvaru čtverce. Tímto typem svatozáře se označovaly žijící osoby.

gloriola s křížem: Typ svatozáře vyskytující se pouze okolo hlavy Boha-Otce, Ježíše Krista či Ducha svatého (holubice). V tomto případě se jedná o kruh, z něhož vedou tři paprsky ve tvaru kříže.

aureola: Druh svatozáře, kde shluk paprsků vychází z celé postavy svatého. Kruhovitým tvarem připomíná gloriolu.

mandorla: Svatozář podobná aureole, paprsky vycházejí z celého těla svätce. Nejedná se však o kruhovitý tvar, svatozář je v tomto případě protáhlého, mandlovitého tvaru.

glutolína: Přípravek k fixaci barvy.

gotika/gotický: Umělecký sloh, který po roce 1230 vystřídal na našem území architekturu románskou a trvá až do tzv. vladislavské (pozdní) gotiky do počátku 16. století. K typickým znakům gotiky patří vertikálnita, lomený oblouk a složitý opěrný systém zdobený fiálami s kraby a kytkami. V gotické architektuře se dále uplatňují velké okenní otvory s vitrážemi. K typickým dekorativním a architektonickým prvkům patří trojlaločné oblouky, plaménkové (flamboyantní) motivy, větvoví, tordování, vřetenové schodiště. K významným gotickým památkám na našem území bezesporu patří *chrám sv. Víta na Hradě, chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, kostel sv. Václava Na Zderaze v Praze, kostel sv. Bartoloměje v Kolíně, hrad Křivoklát, Karlův most či kamenný most v Písku*.

grotta: Uměle vytvořená jeskyně či výklenek, která se často stavěla v renesančních a barokních zahradách či v přízemí zámků. Umělá jeskyně byla často zdobena krápníkovou omítkou, různými lasturami, drobnou plastikou, kamínky apod. Grottu lze nalézt např. v areálu zámků Ploskovic, Lednice, Kroměříž nebo ve Valdštejnské zahradě v Praze.

gryf: Bájně zvíře, jehož kult je spjat se starověkým kmenem Skythů (7. století př. n. l.). Byl zobrazován jako zvíře s orlí hlavou, křídly a pařáty, které má tělo lva. Gryf byl častým uměleckým motivem v románském slohu a v období renesance.

hlavice sloupu: Horní zakončovací prvek sloupu, pilíře nebo pilastru. Bývá širší než-li střední svislá část (dřík) sloupu, pilastru či pilíře. Hlavice sloupu mívají rozličný tvar i zdobení (antropomorfní, zoomorfní, rostlinné, geometrické).

hradiště/ hradisko (slovanské): Opevněné sídlo v období neolitu až raném středověku, často stavěno na vyvýšeném místě (kopci, ostrohu apod.). S pojmem hradisko se setkáváme v prostředí Moravy, zatímco hradiště se užívá pro Čechy.

hrotnice s makovicí: Zakončovací část věže u cibulovité střechy. Na hrotnici se vkládala měděná a pozlacená makovice. Do útroh makovic se často ukládaly písemnosti o historii a založení dané stavby.

hřeben střechy: Horizontální průnik dvou střešních ploch na vrcholu střechy. Hřeben střechy bývá zakryt střešními taškami půlkruhového profilu (tzv. hřebenáče).

hydrofobizace stavebních materiálů: Čím více se kamenný materiál projevuje jako porézni, tím intenzivněji nasakuje vodu. Voda v hornině vlivem změn teploty mrzne a následně roztává, což způsobuje poškození kamene. Voda je taktéž transportérem vodorozpustných solí, které se značně podílejí na korozi kamene. Hydrofobizace je tedy nutným prostředkem k ochraně kamene. Před započítím hydrofobizace je nutné přistoupit k očištění povrchu od nečistot i biogenních činitelů. Hydrofobizační prostředky se mohou aplikovat nátěrem, postřikem, ponořením objektů.

cherubíni: Andělé s atributy lva, býka, orla s křídly. Jejich zpodobnění pochází ze Starého zákona a z poslední knihy Nového zákona (Zjevení Janovo na ostrově Patmos –Apokalypsa).

chór: Většinou totéž co presbyterium.

chrliče: Jakýsi předchůdce okapů. Chrliče sloužily k odvodu dešťové vody, aby voda stékající ze střech neporušila zdiva stavby. Chrliče v období antiky měly podobu lví hlavy, v gotice chrliče ztvárňovali jako děsivě vyhlížející zvíře, pitvořícího se člověka či nestvůru. V renesanci a baroku se chrliče tepaly většinou z mědi do podoby draků, kterým vytékala dešťová voda z úst.

chronogram: Jedná se o letopočet zobrazený pomocí římských číslic uvnitř textu, který nachází na architektuře, památníku apod. Písmena, která jsou zároveň římskými číslicemi, jsou v textu zlatě či jinými způsoby zvýrazněny. Jejich součet dá dohromady rok, kdy dané dílo vzniklo.

IHS: Zkratka „Jesus hominum salvator“ – tedy „Ježíš, spasitel lidstva“.

ikonografie: Vědní disciplína, která spadá do teorie dějin umění. Zabývá se interpretací uměleckých vyobrazení jako je výklad mytologie, biblických motivů apod. Název je odvozen z řečtiny a to ze slov „eikon“ – obraz a „graphen“ – popis, tedy doslovně „popis obrazu“.

iluzivní malba: Nástěnné malby, které vzbuzují pocit trojrozměrnosti, skutečnosti.

impregnace: Nasycení porézniých materiálů speciálními chemickými či přírodními látkami kvůli ochraně a zpevnění. Existuje několik způsobů provedení impregnace. Mezi nejčastěji užívané patří postřiky, nátěry, injektáže. V případě menších objektů je možné celkové ponoření do impregnačního roztoku.

infračervená reflektografie: Jedna z nedestruktivních metod průzkumu spodní vrstvy obrazu, kterou se dají zjistit podkresby, podmalby, přemalby obrazu nebo přítomnost lakových a jiných vrstev.

inkarnát: Odstín v malbě připomínající barvu lidské pleti, kterou malíř speciálně připravuje pro tyto účely.

intarzie: Obraz vytvořený vykládáním a lepením dřevěných dých různých barev. V baroku se pro vykládání často užívalo též slonoviny, perleti, želvoviny, kovů apod. Intarzie se nejčastěji užívala pro vykládání podlahy nebo nábytku.

intonako: Svrchní omítková vrstva, která je nanášena na hrubší podklady.

jezuité: stoupenci Jezuitského řádu, oficiálně nazývaného Tovaryšstvo Ježíšovou. Řád byl založen roku 1534 Ignácem z Loyoly (1491-1556). Jezuité se orientují zejména na vzdělávání a misijní život. Mezi nejvýznamnější jezuitské stavby patří *budova Klementina, Jezuitský profesní dům v Praze, Jezuitská kolej v Kutné Hoře či rezidence, kostel a gymnázium v Klatovech.*

johanité/ řád johanitů: Rytířský duchovní řád založený v 11. století v Jeruzalémském království. Centrem řádu se stal ostrov Malta a Rhodos, proto se pro seskupení vžil název Řád maltézkých rytířů. V současné době se jedná o suverénní nestátní subjekt, který vydává vlastní mince, poštovní známky, značku aut. Řád udržuje diplomatické styky s 94 zeměmi, také v České republice se nachází Velvyslanectví Maltézkých rytířů. Centrem johanitů na našem území byl klášter rytířů sv. Jana s kostelem sv. Jana Jeruzalémského (dnešní chrám Panny Marie pod řetězem).

Josefské reformy (Josefinismus): Jedná se o soubor reforem, které vytvořil císař Josef II. (1780 – 1790). Jejich cílem bylo vytvořit centralizovaný a modernizovaný stát. Jednou z nich byla reforma klášterů. První krok učinila již Marie Terezie, která vydala roku 1767 nařízení omezující přijímání nových členů. V roce 1773 byl zrušen první řád, a to jezuitský. Celoplošné rušení klášterů probíhalo od května 1782 do října 1784, za toto období bylo na našem území zrušeno na 114 klášterů. Jednalo se o kláštery, které se nezabývaly vzděláváním, péčí o staré a nemocné, zemědělstvím či řemeslem.

judaismus: Židovské náboženství, tento pojem byl zaveden v 19. století.

kališníci(utrakvisté)/kališnická víra/utrakvismus: Jedná se o české náboženské hnutí vyznávající myšlenky Jana Husa (1371-1415), které vzniklo v 15. století. Na rozdíl od katolíků praktikují svaté přijímání pod obojí. *Přijímají tedy tělo i krev Páně (hostii i víno z kalicha).* *Symbolem a památkem hnutí je Betlémská kaple v Praze, která byla opětovně vystavěna v 50. letech 20. století.*

kalvárie: Umělecké ztvárnění Ukřižování Ježíše Krista. Na obrazech i plastikách kalvárie je Kristus zpodobněn na kříži, pod ním se nachází Panna Marie a sv. Jan Evangelista. V některých případech je součástí kalvárie klečící Máří Magdaléna a ukřižování lotři Dismas a Gestas. U paty kříže Ježíše Krista se nachází lebka Adama jako odkaz vykoupení prvotního hříchu.

Karstenova trubice: Restaurátorská pomůcka, díky níž se měří stupeň nasákavosti hornin, omítek apod. během prací.

kartuše: Plocha na stěnách, která je orámována zdobným ornamentálně ztvárněným rámem. V ploše bývá obvykle text.

kasein: Protein v mléce, který se užívá k propojení nástěnné malby.

katedrála (dóm): Jedná se o kostel období gotiky s více loděmi a chórem zakončeným věncem kaplí. Kolem hlavního oltáře obíhá ochoz, nad kterým se nachází tzv. vysoký chór s okny. V

některých případech je po obvodu hlavní lodi vystavěn úzký ochoz zvaný triforium. Dalším znakem katedrální stavby je propracovaný opěrný systém přenášející tlaky stavby, složený z opěrných pilířů a opěrných oblouků.

kazatelna: Vyvýšené místo v kostele, odkud farář kázal během mše. Kazatelny bývají zdobně ztvárněné, opatřené stříškou, s přístupem po schodech. U orientovaného kostela se kazatelna obvykle nachází na severní straně hlavní lodi.

kazetování: Typ členění stropu do tvarů kazet. Může se jednat o iluzivní malbu nebo o dřevěné kazety.

kijor: Rituální židovské umyvadlo na mytí rukou.

Klarisky: Řád Chudých sester sv. Kláry založil v roce 1212 František z Assisi. První klášter na našem území založila sv. Anežka Česká, a to roku 1231 v Praze.

klasicismus/období klasicismu: Umělecký směr, který hledal inspiraci v umění antického Řecka a Říma. Začíná se rozvíjet na konci 18. století, kdy jsou ve slohu patrné ještě prvky doznívajícího baroka. V první polovině 19. století se intenzivně profiluje do čistší antické podoby, tzv. empíru. Z klasicistních památek v České republice jmenujme alespoň letohrádek Kinských (Musaion) v Praze, *zámek Kynžvart* nebo zámek v Teplicích.

klenák: Stavební dílec, kterým se vyzdívá klenba. Klenák uprostřed klenebního oblouku bývá často zdůrazněn či jinak dekorativně zpracován.

klenba: Funkční architektonický prvek uzavírající horní část prostoru, která nese a převádí tlaky. Existuje řada jednotlivých druhů kleneb.

klenební žebra: Architektonický článek v místě střetu klenebních ploch, který převádí tlaky kleneb do podpor.

kletování (kletovaná omítka): Technika užívaná k uhlazení omítky, rozvoj patrný zejména od renesance. Hlazená omítka.

kněžiště (presbyterium/chór/závěr): Místo v kostele, kde se nachází hlavní oltář. Kněžiště bývá od ostatních prostor oddělené ohrazením či vyvýšením.

kolegiátní kapitula: Společenství kněží, kterým přísluší vykonávat slavnostní bohoslužby v kolegiátním kostele. Řídí se vlastními stanovami, které předtím schválil sídelní biskup.

kolegiátní kostel: Kostel s vlastním jménem, kterým kryje hmotné zaopatření kanovníků. V kolegiátních kostelech se mohou konat slavnostní bohoslužby.

kolumbárium: Místo určené k ukládání uren.

konsolidace kamene: Konsolidace probíhá vpravením konsolidantu (zpevňujícího prostředku) do narušené struktury kamene. Tímto procesem se prodlužuje životnost kamene.

konstruktivismus: Umělecké hnutí založené v Rusku kolem roku 1915, největší rozvoj však zaznamenal po Velké říjnové socialistické revoluci. Konstruktivismus se uplatňoval zejména v

architektuře. Má mnohé shodné rysy se západoevropským funkcionalismem. Vyznačuje se jistou strohostí a účelností budov. Od funkcionalismu se liší zejména větším využitím vertikality a důrazem na technické prvky. Mezi konstruktivistické stavby se může řadit např. kostel sv. Václava v pražských Vršovicích.

konvent: Církevní komunita řeholníků určitého kláštera.

konvikt: Z latiny lze tento termín přeložit jako „život ve společenství“. Jedná se o obydlí skupiny lidí se stejnými duchovními názory a programem.

konzervace kamene: Proces, během kterého odborníci z řad konzervátorů odstraňují vzniklá poškození kamene a snaží se eliminovat jejich příčiny. Konzervace kamene má několik fází. Povrch kamene je nejprve očištěn vhodně zvoleným způsobem, díky kterému nedochází k úbytku kamenné hmoty. V případě nutnosti se poté provádí odsolení kamene za užití mokrých obkladů, do nichž pronikají rozpuštěné soli z kamene. Potom následuje konsolidace (zpevnění) kamene speciálními prostředky.

konzoly: Konstrukční prvky, které slouží k podpoře dalšího stavebního dílu. Vystupují ze stěny, aby nesly žebro, sochu, římsu, balkon apod. Konzoly bývají rozličně tvarově ztvárněné či zdobené (mívají tvar jehlanu, voluty, římsy).

kopule: Jedná se o klenbu vytvořenou polovinou kulové plochy. Tento typ architektury se skládá z několika částí.

a. pandativ(pendativ): Pandativ je klenební prvek pod samotnou kopulí, který slouží k převedení tvaru kopule.

b. tambur(buben): Útvar vložený mezi pandativy a vlastní kopuli, většinou se v těchto místech nacházejí okna.

c. vlastní kopule

d. lucerna: Oválný útvar, který nasedá na kopuli, většinou s okny prosvětlujícími vnitřní prostor.

e. okulus (oko): V předrenesančním období a zvláště v antice tvořil zakončovací článek kopulovité stavby bez přítomnosti lucerny (např. římský panteon). Jednalo se o okno, které sloužilo k vrchnímu osvětlení interiéru.

koroze (poškození) kamene: Poničení a následný rozpad hornin je způsobený některými procesy jako změna teploty a vlhkosti (tzv. fyzikální činitelé), rozrušování vlivem znečištění ovzduší, porostem v podobě mechů, lišejníků a řas či znehodnocení trusem ptáků (tzv. chemičtí činitelé).

koroze kovů: Poškození kovů. Kovy reagují na působení kyslíku tím, že se jejich povrch pokryje vrstvou kovového oxidu. Každý typ kovu projevuje různou míru odolnosti vůči korozi. Nejméně náchylné je zlato a stříbro, nejvíce zinek a železo.

Kostní klíh: Klíh živočišného původu, se kterým se pracuje za tepla. Jedná se o tradiční techniku používanou již ve středověku. Toto lepidlo organického původu se používá zejména na lepení dřeva (nábytek, hudební nástroje).

kraby: Zdobný prvek na hranách fiál.

krakeláž: Drobné praskliny v horní vrstvě (tzv. kraky/krakely/krakelury) vzniklé v důsledku stárnutí malby.

krovy: Konstrukční část střechy, která na sobě nese střešní krytinu. Krov se skládá z řady svislých a vodorovných článků: hřeben-slemenno, krokev, hambalek, sloupek, ondřejský kříž, pásek, vaznice, pozednice, námětek, vazný rám.

kruchta: Jedná se o tzv. hudební kůr – vyvýšenou tribunu v kostele, kde se nachází varhany či pěvecký sbor. Kruchta je nejčastěji umístěna naproti hlavnímu oltáři.

krupějová omítka: Vzniká stékáním malty řidší konzistence po povrchu.

krusty: Krusty, tedy vrstvy o různé mocnosti, jsou častým jevem vznikající na kamenných prvcích architektury. Jsou výsledkem usazenin prachu, sazí, zbytků živých organismů i dalších organických a anorganických látek a sloučenin. Kámen, který se nachází pod povrchem krusty, je více náchylný ke korozi. Důvodem je vysrážení vody s vodorozpustnými solemi pod krustou, což horniny rozrušuje. Krusty mají většinou šedou až černou barvu. Krusty se sádrovcem mohou být bílé, šedé či hnědočervené barvy.

krypta: Původně podzemní tajná chodba, od raně křesťanského období se tento pojem užíval pro soustavu hrobů v katakombách. Později pro hrob mučedníka či církevního hodnostáře umístěný v kostele pod chórem. Největší rozmach výstavby kostelních krypt spadá do románského období.

křížení: V architektuře se toto označení užívá pro průnik hlavní lodi s lodí příčnou (transeptem). Křížení se nejčastěji vyskytuje u gotických katedrál, renesančních a barokních kostelů. V gotickém období se nad křížením stavěla věž kostela, v renesanci a baroku kopule.

kubismus: Umělecký styl, který byl převzat z francouzského malířství do architektury a designu. Kubismus v architektuře se téměř výlučně uplatňoval v českých zemích. Směr se rozvíjel zejména v prvních třech dekádách 20. století. Ve dvacátých letech je již silně ovlivněn nastupujícím surrealismem. K české kubistické architektuře patří dům Matky boží v Celetné ulici, *Hoffmanova vila v Bubenci* či Učitelské domy v ulici Elišky Krásnohorské v Praze.

kytky: Zdobný prvek na vrcholu fiál.

lapidárium: Soubor kamenných prvků a soch (často fragmentů) z památek, které jsou společně uloženy na jednom místě, např. v muzeu, prostoru kláštera apod.

lavabo: Kamenné liturgické umyvadlo.

lazurový nátěr (lazura): Jedná se o svrchní nátěr, který se nanáší až po zaschnutí spodní vrstvy barvy. Lazura je řídké konzistence a téměř průhledná. Lazurní transparentní vrstva společně se základní barvou tak dodají malbě nových odstínů, případně vyšší barevnou intenzitu.

lehané/ohýbané sklo: Technologie, při níž se sklo tvaruje do speciálních lehaných forem a to při teplotě kolem 700 C.

liséna/lesena: Zdobný prvek na exteriéru stavby. Mírně předstupující vertikální článek, který rozděluje plochu dané fasády.

liturgie/liturgické: Bohoslužba či veřejné shromáždění dle pravidel určitého náboženství nebo církve.

luiséz/luisézni styl: Součástí klasicistního slohu je tzv. luisézni styl, který se zformoval na dvoře krále Ludvíka XVI., tedy z období let 1774 až 1792. Vyznačuje se dekorativními motivy vavřínů, rostlinnými motivy a starořeckým stylem ve tvaru pravoúhlých meandrů.

lunety(kuklice): Půlkruhová výseč s vodorovnou základnou. Prostor výseče je vyplňován malbou či sgrafítem.

magdalenitky: Celým názvem Sestry pokání sv. Marie Magdaleny, řeholní řád byl založen v německých zemích kolem poloviny 13. století. Původní klášter magdalenitek se nacházel v místech dnešního Muzea hudby na Malé Straně, který byl poničen v průběhu husitských válek.

Maiestas Carolina: Zemský zákoník, který vznikl v letech 1350-1353, obsahuje celkem 109 článků. Král Karel IV. zde vymezil rozsah svých panovnických práv.

malta: Směs vody, písku, vápna, popřípadě cementu, která slouží jako pojivo zdí nebo jako omítková hmota. Existuje několik typů, mezi nejčastěji užívané patří:

malta vápenná: Jedná se o směs hašeného vápna, vody a písku. Tento typ malby není vhodný do příliš vlhkého prostředí, kde hrozí její poškození a vypadávání. Dle poměru písku a vápna se rozlišuje vápenná malba mastná s vyšším obsahem vápna a vápenná malba hubená s vyšším obsahem písku.

malta cementová: Směs písku, cementu (tedy látky vyráběné pálením vápenců, jílu hlín a břidlic) a vody. Užívá se zvláště ke stavbě cihlového zdiva.

malta vápeno-cementová: Vápenná malta s přísadou cementu. Tohoto typu malty lze použít i ve vlhkém prostředí.

Mariánský cyklus: Jedná se o soubor námětů čerpající ze života Panny Marie. Výjevy často zobrazují setkání rodičů Panny Marie – Jáchyma a Anny, Narození Panny Marie, Zvěstování Panně Marii, Navštívení Panny Marie, Oplakávání, Pieta, Smrt Panny Marie, Nanebevzetí Panny Marie a Korunování Panny Marie.

maskaron: Druh dekorativního prvku. Jedná se o kamennou či štukovou masku – reliéf lidského obličeje.

mauzoleum: Název byl odvozen od správce jedné ze satrapií Perské říše – Maussolea (4. století p. n. l.), jehož tělo bylo pochováno v mohutné stavbě o čtvercovém půdorysu s pyramidovým zastřešením v Halikarnassu, dnešní Bodrum v Turecku. Termín se užívá pro monumentální stavby, které slouží k uložení ostatků.

městys/městečko: Mezistupeň mezi vsí a městem, vznikala hojně od 14. století, kdy status městyse uděloval panovník. Od vsí se lišil zejména právem pořádat jedenkrát týdně dobytčí trhy. Pojem městys byl v českém správním systému obnoven v roce 2006.

mozaika: Typ dekorace vzniklé složením kousků kamenů, skel, kovů či dřeva. Rozlišují se mozaiky balotinské, tvořené ze skla, dále benátské, které se vyznačují tím, že se jednotlivé kousky skládají v libovolný obrazec.

mramor (krystalický vápenec): Hornina vznikající metamorfózou vápenců. Mezi hlavní vlastnosti mramorů patří nízká pórovitost spojená s nízkou nasákavostí vody. Je však poměrně málo odolný vůči chemickým vlivům.

mramor umělý: Napodobenina pravého mramoru, která se užívá zejména v interiérech. Výroba umělého mramoru se rozšířila zejména v období baroka.

mušlák(mušlový vápenec): Typ vápence obsahující zbytky vápenných schránek, skořápek apod. Mušlový vápenec se užívá ve stavebnictví i sochařství.

nákolníky: Architektonický detail vnější části portálu, který je většinou umístěný ve spodní části.

nika: Výklenek tvaru půlválce většinou ve zdivu budovy. Místo je často určeno pro sochu. Niky mají zejména dekorativní význam, člení velké plochy architektury.

novogotické písmo: Typ písma, které se rozvíjelo od 15. století a navazuje na středověké gotické lámané písmo. Nejvíce se užívalo zejména ve střední Evropě a to v německy mluvících oblastech. Novogotickým písmem se psalo souběžně s dnes používaným humanistickým písmem, až do roku 1941. Výraz švabach se vžil pro tištěné novogotické písmo, ručně psané novogotické písmo se nazývá kurent.

obrtlík: Otočné kování, kterým se otvírají a zajišťují okna či dvířka.

odrezovač/odrezení: Odstranění rzi se může provádět mechanickou či chemickou cestou. Pro tento účel se často užívá roztoku kyseliny fosforečné. V případě nutnosti odrezení větších ploch se užívá speciální odrezovací pasty složené z kyseliny fosforečné, destilované vody a dalších speciálních látek. K odrezení lze v restaurátorské praxi použít i bezoplachový odrezovač na bázi taninu (přírodní sloučenina).

oktogon: Centrální stavba na půdorysu osmiúhelníku.

opěrák(opěrný pilíř): Část opěrného systému.

opěrný oblouk: Část opěrného systému.

opěrný systém: Slouží k přenášení tlaku klenby a váhy střechy. Tlak se tak rozdělí do jednotlivých opěrných pilířů a oblouků vysunutých mimo vlastní stavbu. Opěrný systém je tvořen opěrnými pilíři (opěráky) a opěrnými oblouky, zvláště u gotických katedrál bývá bohatě dekorován fiálami s kraby a kytkami, stříškami, bosážovou armaturou apod.

opuka: Usazená hornina bílé, žlutavé či světle šedé barvy, která byla hojně užívána zvláště v románském období. Nevýhodou opuky je její silná poréznost, vlivem které snadno nasákne a drží vodu. Následně snadno praská. Opuka proto není vhodným stavebním materiálem ve vlhkém prostředí.

orientovaný kostel: Kostel, jehož kněžiště (presbyterium) s hlavním oltářem, je vystavěné na východní stranu. Odvozené ze slova „orient“ – místo na východě.

ostění: Orámování dveří či oken.

oslí hřbet: Typ oblouku u vstupních portálů. Často se objevuje v renesanční a barokní architektuře, stejně jako v islámském a byzantském stavitelství.

papírmašé: Speciální hmota vytvořená z drceného papíru, lepidla, vody, případně mouky. Hmota má široké spektrum využití.

panteon: Původní význam zahrnoval typ centrální stavby zaklenuté kopulí v antickém Římě. Místo bylo určeno všem bohům, nechal jej vystavět v 1. století p. n. l. Marcus Vipsanius Agrippus, zeť císaře Augusta. Pojem se postupně vžil pro stavbu určenou k uctění významné osobnosti. Někdy se panteonem označuje místo posledního odpočinku významné osoby, čímž termín panteon získává stejného obsahu jako pojem mauzoleum.

patina: Film zelené až tmavě hnědé barvy, který se tvoří na povrchu měděných či bronzových předmětů. Patina slouží jako jakási přirozená ochrana proti korozi kovu.

parkán: Jedná se o prostor mezi zdí a příkopem před samotnými středověkými hradbami. Tento prostor chránila tzv. parkánová zeď.

parlatorium: Vyhrazené místo v klášteře, kde mohli řeholníci hovořit.

pekování: Úprava staré omítkové vrstvy před nahozením nové. Stará omítka je poseta tzv. peky, tedy drobnými jamkami, díky kterým nově nanášená omítka lépe drží.

pemrlování: Způsob úpravy povrchu kamene, touto technikou získá povrch vzhled ručního opracování. Permlování se provádí speciálním nástrojem zvaným pemrlice, jedná se o ocelový nástroj opatřený jehlanovými hroty nebo břity.

penetrace: Jedná se o ochranný nátěr pronikající do hloubky daného podkladu.

petrifikace: Zpevňování narušených částí dřeva nebo kamene. Petrifikace je prováděna vpravením (*injektáží*) speciálních zpevňujících prostředků do postiženého místa.

petrografický průzkum: Provádí se vždy před započítím restaurování či konzervace kamene. Z petrografických průzkumů se zjišťují informace o typu kamene, chemické složení horniny a

identifikace původu kamene. Dalšími průzkumy se může zjišťovat stupeň degradace, způsoby povrchových úprav z předchozích restaurátorských zásahů a další průzkumy fyzikálních vlastností kamene.

piaristé: Řád zbožných škol založený roku 1617 Josefem Kalasanským(1556-1648). Hlavní náplní řádu je vzdělávání a učitelská činnost. Centrem piaristů v českých zemích byl klášter v Příboru či piaristická kolej v Kosmonosích.

pigmenty: Některé z pigmentů se užívají od pravěku dodnes. Jedná se o minerální pigmenty, které se během restaurátorských zásahů používají velmi často kvůli docílení vhodných barevných retuší. Krom přírodních pigmentů se v současné době vyrábějí i pigmenty umělé.

pískovec: Typ usazené horniny rozličné barvy – tmavě šedé, žluté, načervenalé, hnědé, která se skládá z jednotlivých zrněk. Dle velikosti zrn se pískovec dělí na jemnozrnný, střednězrnný a hrubozrnný. Nejodolnějším typem pískovce je tzv. arkóza. Jedná se o zpevněnou a odolnější horninu často užívanou ve stavebnictví již od vrcholného středověku, kdy nahrazuje opuku. Arkóza se také používá jako příměs do betonu.

plastika(skulptura): Jakékoliv sochařské dílo (socha či reliéf).

plátkové zlato: Jedná se o zlato, které je roztepáno na slabé jemné pláty, jež se užívají k pozlacení různých typů artefaktů, částí soch, architektury apod. Plátkové zlato má obvyklou ryzost 24 karátů – tzv. ryzí zlato. V restaurátorské praxi se používají i zlata nižší ryzosti. Jedná se o zlato dukátové se 23 karáty, zlato růžové s obsahem 22 karátů, zlato zelené s necelými 17 karáty a bílé zlato se 12 karáty.

plintus: Čtvercová deska pod patkou sloupu.

polimentové zlacení: Typ zlacení za užití plátkového zlata či stříbra na podklad zvaný poliment. Poliment může mít několik barev: červený, žlutý, šedý, zelený, černý. Nejčastěji se užívá zlacení na červeném podkladu, který po leštění achátem vykazuje značný stupeň lesklého vzhledu. Pro matný vzhled se užívá polimentu žlutého.

politura: Povrchová úprava dřeva šelakem (lesklým lakem).

polychromie: Vícebarevné barvení soch, případně dalších artefaktů. Opakem je monochromie – tedy barvení za užití pouze jednoho odstínu barvy.

portál: Jedná se o dekorativně pojatý vstup dveří. Portál bývá plasticky orámován, v horní části se nachází tympanon s reliéfem. Zvláštním druhem je tzv. ústupkový portál stavěný především v románském a raně gotickém období nálevkovitého tvaru, jehož plochu tvoří většinou řada subtilních sloupků.

prejzy: Pálená střešní krytina, která se skládá ze dvou částí: korýtka (spodní část) a kůrky (vrchní část).

presbyterium: Prostor, kde se v kostele nachází hlavní oltář, od lodi je místo často odděleno tzv. triumfálním obloukem. Pro presbyterium se též užívá názvu kněžiště či apside (románská architektura).

průčelí(fasáda): Venkovní stěna stavby.

pryskyřice: Jedná se o sloučeniny přírodního nebo syntetického původu, které se užívají jako součást plniva do tmelů či barev. Přírodní pryskyřice jsou produktem stromů (obzvláště jehličnanů), ze kterých tyto látky rozpuštěné v silicích vytékají. Mezi přírodní pryskyřice, kterých se hojně užívá v oblasti restaurování patří:

kalafuna: Typ přírodní pryskyřice získávané z borovic, jedlí či modřínů. Kalafuny se užívá při výrobě laků, dále bývá součástí přípravků užívaných při rentoalázích.

damara: Pryskyřice získávaná z damaroně bílé rostoucí v Indonésii a na Filipínách. Přidává se do barev a voskových tmelů, dále se užívá při rentoaláži.

mastix: Pryskyřice ze stále zeleného stromu řečíku lentišku vyskytující se v oblasti Středoziemního moře. Využívá se do laků, kterými se ošetřují obrazy.

sandarak: Pryskyřice získávaná z jehličnatého stromu sandaraku vyskytující se v severní Africe, v oblasti Středoziemního moře a v mírném pásu Austrálie. Užívají se jako příměs do olejových laků na obrazy.

dračí krev: Pryskyřice z plodů rotangu dračího, případně dračince afrického. Používá se jako příměs do zlatých laků.

Z průmyslově vyráběných pryskyřic se nejvíce užívá:

pryskyřice alkydová: Přidává se do laků či podkladových nátěrů na plátno. Dále do uměleckých barev.

epoxidové pryskyřice: Epoxidové pryskyřice se mohou plnit práškovými plnivy, hojně se užívají k dotmelování a doplnění chybějících částí daného restaurovaného prvku. V této oblasti se epoxidové pryskyřice dále užívají společně s kovovým práškem k vytváření různých kovových kopií (zbraní aj.), s pilinami slouží ke konzervaci dřeva. Nejvíce se však užívají k doplnění chybějících kamenných částí.

purismus: Architektonický směr konce 19. století, který se snažil o tzv. slohovou čistotu i za cenu odstranění částí dalšího slohu, např. z původní gotické architektury odstranit pozdější barokní prvky. K nejvýznamnějším představitelům českého purismu patří Josef Mocker.

purkrabí: Správce hradu, původně se název užíval v období hradské soustavy a to pro vysokého úředníka zeměpanské správy.

přípory: Podpurný prvek, zejména gotického slohu, který přenáší tlak klenebních žeber. Přípory mají podobu polosloupku, který dosedá na konzolu, sokl nebo je veden až k podlaze.

putti(amorett): Nazí chlapi podobní andílkům, avšak bez křídel. Oblíbená dekorace barokního a rokokového slohu.

rabín/rabi: Vysoká náboženská autorita v židovském náboženství. Původní význam slova v hebrejštině znamená mistr, pán nebo také učitel.

rajský dvůr: Prostranství sevřené čtyřmi křídly budovy kláštera. Dvůr bývá upraven jako zahrada se studnou.

refektář: Označení pro klášterní kuchyni.

reliéf: Sochařské dílo v ploše, které vyvolává iluzi trojrozměrnosti. Reliéfy lze rozdělit do tří základních typů.

basreliéf: Jedná se o nízký reliéf, tvary vystupují z povrchu pouze jemně.

hautreliéf: Vysoký reliéf, který vystupuje zřetelně z plochy.

glyptický reliéf: Tento typ reliéfu je naopak zapuštěný, figury jsou naopak zaryté do hloubky.

repose: Rozebrání, prohlídka a obnova určitého předmětu.

renesance: Název odvozený z italštiny v překladu znamená „znovuzrození“. Umělecký směr chtěl svou formou obnovit tradici antické architektury i vzdělanosti. V českých zemích se tento styl uplatňuje od konce 15. století do bitvy na Bílé hoře roku 1620, kdy je vystřídán barokem. Od doznívající gotiky se renesanční sloh liší horizontalitou a vodorovnou linií. Fasády bývají oživené sgrafitovými psaníčky, iluzivní malbou, hojně se objevují arkádové lodžie, zábradlí v podobě balustrády. Z dekorativních prvků převažuje antický listovec, vejcovce, perlovec, figurální výjevy často odkazují na antické dějiny. K renesančním památkám v České republice patří např. *zámek Nelahozeves, Bechyně, náměstí v Telči či Belveder (Letohrádek královny Anny) na Pražském hradě.*

rentgenografie: Nedestruktivní metoda průzkumu obrazů, díky níž se mohou zjistit nové poznatky o případných přemalbách a podmalbách. Metoda se užívá převážně pro obrazy pocházející z 19. století a ze staršího období.

rentgenová fluorescence (XRF): Nedestruktivní metoda, která se využívá ke studiu a analýze všech druhů vzorků.

rentoaláž(dublování): Jedná se o typ kompletního restaurování malby na plátně, při kterém se staré narušené plátno podloží novým. Poté se obě plátna spojí vhodnými přípravky – vosky, pryskyřicí či klihem, a poté zažehlí.

režné zdivo: Cihlové vyspárované zdivo bez omítnutí

rizalit: Jedná se o část budovy, která vystupuje před zbytek stavby. Rizalit může vystupovat mírně, nebo naopak výrazně, v takovém případě vytváří boční křídlo.

rokoko: Umělecký směr lze charakterizovat dvěma způsoby: Jedná se o sloh, který následuje po baroku nebo je jednou z odnoží pozdního baroka. V českých zemích se uplatňuje zhruba v letech

1745 až 1780. Některé prvky plně splývají s barokem, rozdílem bývá větší zdobnost, detailnější a drobnější propracovanost prvků. Typickým znakem rokoka je tzv. rokaj, jedná se o nesymetrický hřebínkový ornament inspirovaný mušlí. K památkám s prvky rokoka patří interiér (refektář) Jezuitského profesního domu na Malé Straně či palác Kinských na Staroměstském náměstí v Praze.

Rollwerky: Spirálový ornament z dob manýrismu (16. století), často se užíval jako zdobný prvek kolem kartuší.

románský sloh: Středověký směr, který se uplatňoval zejména v průběhu 11. až 13. století. Typickým stavebním materiálem je kámen (opuka). K typickým znakům románského slohu patří kvádríkové zdivo, valená klenba a úzká sdružená okna. Celá stavba působí dojmem tíhy a jakési těžkopádnosti. Sloh uplatňuje spíše umírněnou zdobnost a to ve formě bobulí kolem portálů, obloučkových vlysů, pletenců a rostlinných motivů na hlavicích sloupů. K nejpočetněji dochovaným stavbám patří kostely, zejména rotundy. K románským památkám na našem území náleží např. rotunda sv. Jiří na hoře Říp, rotunda sv. Kateřiny ve Znojmě, rotunda sv. Martina na Vyšehradě, hrad Přimda na Tachovsku či původně románská falc v Chebu s dobře dochovanou kaplí sv. Martina, Uršuly a Erharda.

rotunda: Centrální stavba kruhového či polygonálního půdorysu s jednou či více apsidami. Rotunda bývá zaklenuta kopulovou či kuželovou střechou. Někdy k rotundě přiléhá hranolová nebo oválná věž. Rotundy jsou častým typem sakrální architektury románského slohu.

rozeta(růžice): Jedná se o ornamentální prvek, který je odvozen z tvaru růže. Nejčastěji je takto vytvořeno kruhové okno umístěné nad vstupním portálem stavby.

rozviliny: Typ dekorace složené z rozličných rostlinných motivů (květů, bobulí, listů). Rozviliny jsou většinou tvořeny do pásových ornamentů.

rula: Přeměněná hornina šedé, žlutavé nebo hnědé barvy. Rula poměrně rychle zvětrává, proto se jí jako stavebního materiálu užívá jen zřídka.

řád Milosrdných bratří: Mnišský řád založený v 16. století sv. Janem z Boha.

římsa: Horizontální pás vystupující z plochy zdiva, původně technické funkce, který záhy nabyl funkci estetickou. Římsa tak zdůrazňuje vodorovné členění konkrétní stavby.

sala terrena: Drobná samostatně stojící stavba či prostor v přízemí paláce, který sloužil k společenským událostem, zvláště v období renesance a baroka. Typickým znakem sala terreny jsou arkádové oblouky a bohatě zdobený interiér.

secese: Umělecký styl, který vznikl na konci 19. století. Mezi hlavní znaky secese patří ornamentálnost, geometrické prvky, barevnost, dekorativnost v podobě květů, listů, mozaiky a vitráže. K secesním významným stavbám lze řadit *Obecní dům* či *budovu České pojišťovny ve Spálené ulici v Praze*.

sedm svobodných umění: Základ středověké vzdělanosti v sedmi významných oblastech: gramaticce, rétorice, dialektice, aritmetice, geometrii, hudbě, astronomii.

sgrafito: Malba na zdivu, hojně užívaná především v období renesance a neorenesance. Jedná se o techniku, při které byla svrchní část dvouvrstvé omítky úmyslně škrábána na spodní část, čímž se docílilo iluze trojrozměrnosti.

silikátová analýza: Metoda výzkumu, kterou se zjišťuje složení minerálů.

silikátová vnitřní malba: Typ malby na bázi křemičitanu draselného určené pro interiéry, které jsou odolné vůči vodě. Zároveň propouští vodní páry.

síňové trojlodí/síňový prostor/stejnolodí/halový kostel: Jedná se o trojlodní kostel o stejné výšce lodí, tento typ kostelů se staví zvláště od 14. století.

sírná játra : Polysulfid sodný, užívá se k patinování povrchů z bronzu, slitin mědi.

stratigrafický průzkum: Předchází samotným restaurátorským zásahům. Provádí se separací jednotlivých vrstev, které tvoří sondy. Každá omítková a barevná vrstva pochází z jiné časové etapy.

střecha: Zakončovací prvek architektury. Existuje řada různých typů.

cibulovitá střecha: Typ věžní střechy oblého „cibulového“ tvaru.

sedlová střecha: Jednoduchý typ střechy složené ze dvou rovin, které se protínají v hřebenu střechy.

stanová střecha: Střecha ve tvaru jehlanu nad čtvercem či polygonem.

svorník: Jedná se o kámen ve vrcholu či na dalším křížení žebrové klenby. Bývá různých tvarů se zdobným reliéfem.

valbová střecha: Střecha se čtyřmi střešními rovinami, jež se protínají ve čtyřech nárožích a nahoře na hřebenu.

styrenakrylátová disperze: Disperze se užívá do různých stavebních směsí, zlepšuje přilnavost k podkladu, odolnost proti vlhkosti i kyselým atmosférickým srážkám.

suprafenestra: Termín označující plochu nad okny, která bývá zdobně pojatá štukovou dekorací.

supraporta: Totéž co suprafenestra. Jedná se o zdobně ztvárněný prostor nad dveřmi.

Svatá chýše /loreta: Údajný dům Panny Marie, který byl ve 13. století přesunut z Nazaretu do italské Lorety. Od 16. století se tzv. lorety či svaté chýše staví po celé Evropě. Velkou zásluhu na tomto fenoménu má zejména jezuitský řád.

synagoga: Židovská modlitebna.

šalování: Bednění z prken do vlhké omítky.

šámes: Pracovník, který má na starosti správu synagogy. Podobná funkce jako kostelník.

šelak: Jedná se oranžovou nebo hnědou látku tvořenou z výměšků červce lakového, hmyzu podobného mšici. Šelak se užívá k povrchovým úpravám dřeva, s tzv. šelakovou politurou se pracuje při restaurování nábytku.

špalety: Vnitřní část okenního nebo dveřního prostoru. Dále se dělí na svislou část, zv. ostění a spodní vodorovnou část zv. parapet.

špánování: Úprava dřeva – v případě chybějící drobné části dřeva jeho doplnění.

švabach: Tisková podoba novogotického písma vyvinutá na konci 15. století. Tento typ písma byl o sto let později vytlačen o něco užší tiskovou frakturou. Písmo se vyznačuje zdobností a a typickým lámaným tvarem. Název byl odvozen od jihoněmeckého města Schwabach nedaleko Norimberka.

švartna: Označení pro dýhu, tedy pro slabé dřevěné prkénko, které je aplikováno na svrchní vrstvu nábytku či na dřevěnou podlahu.

tanin: Jedná se o sůl kyseliny gallové, která se užívá na odřezení povrchu v průběhu restaurátorských prací.

tenzidy: Látky usnadňující rozpouštění a usazování nečistot.

terazzo(teraco): Typ dlažby z umělého kamene, nejčastěji se užívá na chodbách, terasách a balkonech.

terpentýnový olej: Jedná se o destilovanou pryskyřici ze stromů, nejčastěji borovic. Užívá se jako rozpouštědlo při ředění olejových barev.

Tóra: Základní dokument židovského náboženství, jedná se celkem o 5 knih. Pojem „Tóra“ znamená v hebrejštině „zákon“.

trakt: Prostor vymezený nosnými zdmi.

transept: Výraz užívaný pro příčnou loď kostela.

travertiny: Sedimentární hornina, která se vzhledem podobá vápenci, se značným stupněm pórovitosti. Travertin se užívá převážně v sochařství. V antice byl však často používán jako běžný stavební materiál. Z travertinu je z velké části postaveno i římské koloseum.

triumfální (vítězný) oblouk: Pojem má v architektuře dva významy. Původně se jednalo o jakousi honosnou bránu se třemi otvory stavěnou na počest vítězného vojenského tažení, počátky výstavby triumfálních oblouků se vztahují k antickému období. Stejně označení se taktéž užívá pro oblouk v interiéru kostela, který odděluje kněžiště (presbyterium) od zbytku hlavní lodi.

tudorovská gotika: Pozdní gotika, která vznikla v Anglii za vlády rodu Tudorovců (1485-1603). Imitace tohoto stylu se objevila v romantickém slohu 19. století, z nejznámějších příkladů lze uvést zámek Hluboká či Lednice.

tumba: Typ náhrobku se zdobnou náhrobní deskou, na jejímž povrchu se často nachází socha s postavou mrtvého. Tumby se často zhotovovaly v období středověku.

tupování: Malířská technika tvrdým štětcem, kterým se vytváří otisky ve tvaru teček.

tympanon: Plocha ve tvaru trojúhelníku či lunety v nadpraží portálu, která je často vyplněna zdobným reliéfem.

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization): Organizace při OSN orientována na vědu, kulturu a výchovu byla založena dne 4. listopadu 1945 v Londýně. Jako „světové dědictví UNESCO“ se označují památky či přírodní úkazy, které jsou unikátní a ceněné v celosvětovém měřítku. Památky, které jsou zapsány na *seznamu kulturního dědictví UNESCO* podléhají zvýšené ochraně. Na záchranu, vědecké účely, podporu a prezentování konkrétní památky veřejnosti jsou vyčleněny dotace z organizace UNESCO. V České republice se na seznam řadí celkem 12 památek. Jedná se o *historické centrum Prahy, Telče, Českého Krumlova, Kutné Hory (včetně katedrál sv. Barbory a katedrál Nanebevzetí Panny Marie v Sedleci), Lednicko-valtický areál, vesnickou rezervaci Holašovice, Poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou, zahrady a zámek v Kroměříži, zámek v Litomyšli, sloup Nejsvětější Trojice v Olomouci, vilu Tugendhat v Brně a židovskou čtvrť s bazilikou sv. Prokopa v Třebíči.*

vápenec (kalcit): Sedimentární hornina bílého, šedého či načervenalého zabarvení.

.vitráž: Zdobné zasklení oken do olověných pásů, které jsou vyplněné barevnými skly. Techniky se užívalo zvláště u gotických kostelů. Skla mohla být malovaná, složená do obrazců či kruhového tvaru .

vladislavská gotika/ jagellonská gotika: Pozdní gotika 15. století v českých zemích za vlády Vladislava II. Jagellonského (1471-1516). Ve stylu vladislavské gotiky byla provedena přestavba Pražského hradu, *chrám sv. Barbory v Kutné Hoře* či *Prašná brána v Praze*.

volutový štít: Závit ve tvaru spirály, která se nacházela po stranách hlavního štítu domu. Častý architektonický prvek zejména v baroku.

vrostlice(v architektuře): Starší zdivo zabudované do novější stavby.